

hahmo myös Sentšinin omassa tuotannossa, jonka henkilögalleria vilisee toimittajia ja kirjailijoita, jotka miltei poikkeuksetta ovat miehiä. Tekisi mieleni väittää, että Olga Borisovna on kenties Sentšinin tähänastisen tuotannon kiinnostavin ja elävin naisahahmo. Rasputinin eukkojen, Darjan, Katerinan ja Siman kaltaisia vahvoja naisia on sen sijaan turha teoksesta etsiä.

Sentšin on aiemmissa teoksissaan silloin tällöin kevyesti kommentoinut Siperian ekologisia ongelmia, mutta *Zona zatoplenijassa* teemaan kiinnitetään aiempaa enemmän huomiota. Yksi kirjan keskeisistä henkilöistä, Aleksei Brjuhanov, muistelee Rasputinin vierailua Siperian suurilla joilla, sekä televisio-ohjelmaa, jossa näki Rasputinin esiintyvän. Rasputinin kommentit kansan väsymisestä ja siitä, että maailmasta on tullut kelvoton, ärsyttävät Alekseita. Aleksei itse uskoo, että ihmiset pian ymmärtävät, että maailmoja on vain yksi, ja ”ettei pidä niin raivokkaasti pumpata öljyä ja kaasua, kaataa metsiä” (s. 207). Muut henkilöt eivät suhtaudu tulevaisuuteen näin toiveikkaasi. Toimittaja Olga pohtii Jeniseissä hänen elinaikanaan tapahtunutta muutosta ja toteaa, että nykyään Jenisein vesi on ”häijyä, turbiinien kuluttamaa, kaikesta elävästä puhdistettua” (s. 177). Autioituvaa kylää sivuvaavaa jokea kuvataan myös ”seisovaksi happamaksi vedeksi matoisine kaloineen” (s. 19). Ekologiset kysymykset eivät varsinaisesti nouse teoksen keskiöön, mutta ne kulkevat luontevasti osana teoksen teemaa.

Kaiken kaikkiaan Sentšinin teos on hyvin kirjoitettua proosaa ja tärkeä puheenvuoro yksilön oikeuksien ja luonnon puolesta. Sentšin on kiinnostavalla tavalla päivittänyt Rasputinin neljännen vuoden takaisen teoksen nyky aikaan. Juonen paikoittaisen laahaavuuden antaa

mielellään anteeksi, sillä sekä venäläisessä nykyproosassa että Sentšinin omassa tuotannossa

romaani erottuu edukseen.

Anni Lappela

Ukrainan kriisi – faktat ja myytit

Richard Sakwa: *Frontline Ukraine. Crisis in the Borderlands*. London & New York: I. B. Taurus, 2015. 297 s. ISBN: 978-1-78453-064-8.

Kentin yliopiston Venäjän historian professorina toimiva Sakwa vyöryttää uudessa kirjassaan faktamateriaalia, myös uutta, ja tekee sen perusteella johtopäätöksensä: Ukrainan kriisi on suuremmissa määrin tulosta kylmän sodan jälkeisen eurooppalaisen politiikan epäonnistumisesta kuin Venäjän ”imperialismista” ja laajentumispyrkimyksistä. Johtopäätös on pitkälle menevä ja pakottaa vasta-argumentteihin.

Berliinin muurin sorruttua 25 vuotta sitten tavoitteeksi otettiin ”yhtenäinen ja vapaa Eurooppa”, konseptio on nyt lopullisesti murtunut Ukrainan kriisiin. Oranssi vallankumous Ukrainassa tähtäsi yksikieliseen, sivistyksellisesti autonomiseen Eurooppaan ja atlanttiseen turvallisuusyhteisöön pyrkivään kansallisvaltioon. Kirjoittaja nimittää tätä maan kehitysmallia ”monismiksi”, monomalliksi, jonka vastakohtana on ”sininen”, pluralistinen, maan eri osien erilaiset historialliset ja sivistykselliset erityispiirteet huomioon ottava malli. Tässä mallissa Ukraina on erilaisten perinteiden koostumus, jossa venäjä tunnustetaan toiseksi valtiolliseksi kieleksi ja jossa taloudelliset, sosiaaliset ja myös turvallisuuspoliittiset siteet Venäjään tunnustetaan.

Kylmä sota päättyi asymmetrisen tulokseen: Venäjä suljettiin, tai se sulki itsensä, eurooppalaisten turvallisuus- ja taloudellisten järjestelyjen ulkopuolelle – Jeltsin puhui ”kylmästä rauhasta”. Putin

pyrkii 2000-luvun alussa voittamaan syntyneen asymmetrian. De Gaulle ja Gorbatsšov olivat puhuneet laajasta ”suuren Euroopan” turvallisuuskäsitteestä, kun taas Euroopan unioni lähti suppeammasta ”laajemman Euroopan” konseptiosta. Euroopan taloudellinen integraatio keskittyi Brysseliin ja kietoutui yhä enemmän euroatlanttiseen turvallisuuskumppanuuteen, mikä synnytti epäluuloja Moskovassa. EU-laajentuminen ei sinänsä ollut ongelma Venäjälle. Ongelmaksi se muodostui NATO:n kytkeydyttyä tiiviisti laajenemiseen. Toisaalta myös ajatus lähentymisestä Euroopan unioniin tuli Venäjälle vuosi vuodelta vaikeammaksi. Vuoteen 2007 tultaessa se oli muuttunut ”uusrevisionistikseksi” maaksi, joka öljytulojen vahvistamana pyrki luomaan oman normikokoelmansa ja jopa määrittämään oman sivilisaationsa eurooppalaisen rinnalle.

Aikaisemmin viime vuosisadan maailmansotia pohjustettiin moraalisella suuttumuksella ja aksiomaattisilla väittämillä: myös nyt esitetään selvyyskinä pidettäviä lähtökohtia, joista keskustelua ei pidetä suotavana. Länsi voitti kylmän sodan ja tämä ”voitonriemu” ohjaa edelleen sen toimintaa. Historia julistettiin päättyneeksi läntisen liberaalin demokratian voittoon – muut näkökannat julistettiin vääriksi, ”pahoiksi”. Ukrainan sisäisiä konflikteja suurenneltiin ja ne kansainvälistettiin ulkoisten toimijoiden toimesta. Ukrainan kriisi on leimahtanut roihuun ulkoisten voimakeskusten, kiistanalaisten historiantulkintojen ja kylmän sodan jälkeisten järjestelyiden erilaisten tulkintojen vuoksi.

NATO-jäsenyys vahvisti entisten Varsovan liiton ja Baltian maiden turvallisuutta, mutta loi samalla turvallisuusdilemman Venäjälle. Venäjä ryhtyi toimiin turvallisuutensa parantamiseksi, mitkä toimet nähtiin enemmän hyökkäävinä kuin puolustuksellisinä. Tästä oli lyhyt matka Venäjän käsitteilyn vihollisena, mikä uhkasi sen muuttamisella todelliseksi viholliseksi. Kun synnyn Ukrainan kriisiin on nähty Venäjän pyrkimys vaikutusalueensa laajentamiseen, on tämä Sakwan mukaan konseptuaalisesti väärä lähtökohta. Venäjä oli voimistunut ja valmis nostamaan kansainvälistä rooliaan, mikä ei niinkään tähännyt länsivastaisuuteen, vaan sen oman kansainvälisen aseman takaamiseen yhdessä muiden ”nousevien” valtojen kanssa.

Ukrainan osalta kysymys on sen jatkuvasta heilahtelusta itäisen ja läntisen vaikutuksen välillä. Se on alueiden, ihmisten, kielten agglomeraatti. Sakwa tekee yksityiskohtaisesti selkoa asukkaiden kansallisuudesta, uskonnosta, kielestä: vuoden 2005 gallupin mukaan 67 prosenttia itä-Ukrainan asukkaista katsoi olevansa ukrainalaisia patriootteja. Asukkaista 76,5 prosentilla on äidinkielenään ukraina. Separatismia ei juurikaan ollut – se syntyi venäjän kielen torjumisen, itäisten alueiden laiminlyömisestä ja NATO:on suuntautumisen vuoksi. Venäjän roolia separatistien lietsomisessa Sakwa ei tuo esille tässä yhteydessä.

Separatismiin syntyy edesauttoi nimenomaan omaksuttu ”monistinen” kehitysmalli, joka pyrki unitaariseen valtioon, alueelliseen integriteettiin ja yksikielisyteen. Sen taustalla on ainakin osin Banderan autoritääri nationalismi, joka kielsi Ukrainan ja Venäjän yhteisen historian. Vuoden 1996 perustuslaki luki venäjän ”muiden vähemmistökielten” asemaan. Syvä kulttuurinen taistelu jatkui,

syylisyys- ja pyhimysmyyttejä viljeltiin. Jako kahteen entiteettiin on nyt fakta, vaikka Sakwa vieroksuikin liian jyrkkänä erään tutkijan näkökantaa, jonka mukaan nyt koko Ukraina on pakotettu omaksumaan länsi-Ukrainan kulttuuri, kieli ja poliittinen ajattelu.

Ukraina jäi kahden kilpailevan integraatiohankkeen välimaastoon. Analysoidessaan Euroopan Unionin itäisiä kumppanuusohjelmia Sakwa kritisoi niitä lopullisen päämäärän puuttumisesta ja riittämättömästä rahoituksesta pyrkimysten tueksi: ohjelma institutionalisoi syntyneen jakolinjan Euroopassa. Euroopan unionin itäinen kumppanuus oli tekemässä tyhjäksi Putinin euraasialaisen unelman, jonka avulla hän olisi voinut pitää puolensa geopolitiikassa taistelussa Kiinaa ja USA:ta vastaan.

Euroopan unionin ja Ukrainan assosiaatiosopimus oli yhteen sopimaton Ukrainan ja Venäjän sopimusten kanssa; unioni oli muuttunut Sakwan mukaan aseesta konfliktin voittamiseksi välikappaleeksi sen uudelleen-synnyttämiselle. Unionin ulkopoliittinen edustaja Ashton ei pystynyt artikuloimaan omaa näkemystä, joka olisi hillinnyt Moskovan, Washingtonin ja Kiovan militanttia retoriikkaa.

Assosiaatiosopimusta Euroopan unionin kanssa valmisteltiin kolmen vuoden ajan teknokraattisella tavalla: vasta viime hetkellä sen ukrainankielinen teksti tuli saataville eikä sopimuksesta käyty julkista keskustelua. Se oli lähinnä vapaakauppasopimus eikä sisältänyt indisiota ehdokas- asemasta tai jäsenyydestä. Sen symbolista arvoa rummutettiin: sopimus merkitsi sivilisaatiovalintaa, valintaa Euroopan puolesta. Kun Venäjän osuus Ukrainan viennistä on 24 prosenttia ja tuonnista 30 prosenttia, olisi assosiaatiosopimus pitänyt sovittaa tähän kauppaan. Assosiaatiosop-

pimus edellytti kaasusubventioiden poistamista ja eläkkeiden leikkaamista – kuitenkin ei ole ”eurooppalaista” tapaa lopettaa subventioita eikä ”sivistynyttä” tapaa leikata eläkkeitä. Ukrainan liittyminen Euraasian talousliittoon ei olisi estänyt sen lähentymistä Euroopan unioniin, katsoo Sakwa.

Sakwa pyrkii korjaamaan muodostuneita, hänen mukaansa stereotyyppisiä ajatusmalleja. Kaikista eroista huolimatta Ukrainan kaikki alueet – Krimia lukuun ottamatta – ovat lojaaleja yhtenäiselle Ukrainalle. Mikä meni sitten vikaan? Maalla oli heikot presidentit – yksikään presidentti tai hallitus ei pyrkinyt eroon riippuvuusmallista, energian erikoishinnoista eikä voittojen kasaamisesta itselleen. Maan ulkosuhteet alistettiin sisäisten poliittisten pelien panttivangiksi.

Vaikeutena oli vuoden 1996 ristiriitainen perustuslaki. Venäjä määriteltiin vähemmistökieleksi maassa, jossa 80 prosenttia väestöstä puhuu sitä. Sakwa pitää tätä ”kauhistuttavana”. Tähän on kuitenkin todettava, että vuoden 2010 gallupin mukaan ukrainaa piti äidinkielenään kaksi kolmasosaa väestöstä; on erotettava äidinkieli, virallinen kieli, puhuttu kieli, kaksikielisyys ja sekakieli *suržyk*. Viimeksi mainittua puhui 2000-luvun alun gallupin mukaan erällä keski- ja itä-Ukrainan alueilla yli 20 prosenttia väestöstä.

Sakwa antaa tarkan selostuksen oligarkkien roolista, klaaniryhmittymistä, oligarkkien ja alueellisten vallanpitäjien yhteensulautumisesta. Kuilu vastuuttoman eliitin ja kansan välillä nopeutti protestin syntymistä: kun ei saatu aikaan sisäistä muutosta, se korvattiin ”eurooppalaisella vaihtoehdolla”.

Sakwan tarkasta selostuksesta Maidanin tapahtumista todettakoon hänen kritiikkinsa hallitusta kohtaan: se ei kyennyt estämään radikalisoitumista. Vallankumous

kääntyi itseään vastaan, liikkeeksi ei jonkin puolesta, vaan jotakin vastaan: radikaali nationalismi yleistettiin valtiolliseksi politiikaksi, ”ehdottoman hyvät voimat” asetettiin ”ehdottoman pahoja voimia” vastaan. Mielenosoitusten jälkeen muodostettu ”yhtenäisyshallitus” oli kaikkea muuta kuin yhdistävä voima: hallituksen 21 jäsenestä vain kaksi edusti etelää ja itää. Aito demokratialiike johti radikalisoitumiseen, vallankumouksellisen eliitin esilletuloon, jota seurasi vastamielenosoitusliike kaikkialla maassa; Odessassa kuoli viisikymmentä, ehkä satoja ihmisiä. Ukrainan sisäinen kriisi kansainvälistyi. Tie Krimillä, Odessassa ja Donbassissa oli avattu konfrontaatiolle, aluemenetyksille ja sisällissodalle.

Ukrainan ongelmia ei voida ulkoistaa Venäjältä johtuviksi. Taustalla on valtion omaisuuden äkillinen, epätoivoinen yksityistäminen: Donetskiin ja Dnepropetrovskiin syntyi voimakkaita klaaneja, joiden rahat kuskattiin Itävaltaan ja Ison-Britannian veroparatiiseihin. Tymošenkon painostuksesta oligarkkeja nimettiin itäisten alueiden kuvernööreiksi – heistä tuli yhtäkkiä vallankumouksen kannattajia. Nämä paikalliset feodaalit perustivat omia militantteja joukkojaan – Maidanin vaatimukset hyvästä hallinnosta ja kansallisesta arvokkuudesta oli haudattu.

Federalisaatio vai desentralisaatio Ukrainan malliksi? Ottaa huomioon maan sisäiset syvät historialliset ja kulttuurieroavaisuudet, Sakwa pitää Sveitsin mallia sopivana maalle. Oligarkki Ahmetovia lainaten hän katsoo desentralisaation olevan Donbassille ainoa sitä tyydyttävä ratkaisu: tämä ei merkitsisi myönnytystä Moskovalle. Federalismista tuli ruma sana; se yhdistettiin Venäjään ja itäisten alueiden eroamisuhkaan.

Jo Jeltsinin aikana Venäjä uh-

kasi, että tasavaltojen katkaistessa liittosuhteet Venäjään, sillä on oikeus nostaa kysymys entisen Venäjän alueista esille. Tämä koski erityisesti Ukrainan Donbassia ja luonnollisesti Krimiä. Kun Jeltsin uskoi IVY:n pysyväksi järjestyksi, turvallisuuskysymysten uskottiin säilyvän Neuvostoliittoa jatkavan yhteisön käsissä. Nationalistien paine voimistui Jeltsinin ja Ukrainan presidentin Kutšman vuonna 1997 tekemän sopimuksen tuloksena – vahvistihan sopimus Krimin kuuluvan Ukrainalle.

Krimin valloitus saa tarkan selostuksen. Hruštševin suorittama Krimin siirto Ukrainalle oli eräänlainen hyvitys – olivathan hänen kätensä kauttaaltaan veressä. Olennaista on todeta, että Krim halusi aluksi suurempaa autonomiaa; vuosina 2011–2014 liittämistä Venäjään kannatti 23–41 prosenttia asukkaista.

Mielenkiintoinen on Sakwan selostus Krimin käytännöllisestä valloituksesta: päätös tehtiin pienessä piirissä Putinin, Ivanovin, Bortnikovin ja Patruševin kesken. Parlamentaarisia proseduureja ei noudatettu Venäjällä sen enempää kuin Krimilläkään. Kansanäänestys ei ollut legitiimi ja se rikkoi Ukrainan perustuslakia. Se tehtiin kiireessä ja äänestyksen muotoilu herätti kysymyksiä. Oikeassa kansanäänestyksessä enemmistön olisi Sakwan mukaan saanut unionia Venäjän kanssa kannattava mielipide.

Tärkeä argumentti Venäjälle on ollut ICJ:n päätös, jonka mukaan Kosovon itsenäisyysjulistus ei rikkonut kansainvälistä lakia. Putinin mukaan Venäjä on nyt seurannut esimerkkiä. Tähän on tehtävä huomautus: ICJ:n päätöksessä korostetaan, että se koskee kysymystä ainoastaan kansainvälisen oikeuden, ei yksittäisten maiden sisäisten lakien tai poliittisten näkökohtien kannalta; päätös ei konstituoisi siinä vahvistetun oikeuden toteuttamista.

Donbassiin liittyen Sakwa kritisoi jakoa ”nationalistiseen länteen” ja ”Venäjä-mieliseen itään”, mikä on asioiden yksinkertaistamista. Donbassin separatistisista pyrkimyksistä ei ole tarkkaa todistusta. Kapina muuttui täysimittaiseksi sodaksi, jossa keskeinen rooli oli Igor Girkinillä eli Strelkovilla, Venäjän asevoimien everstilla. Yhdessä GRU:n (*Glavnoje razvedyvatelnoje upravlenije*) 2 000 miehen kanssa hän aloitti – omien sanojensa mukaan – tämän sodan. Hän kehotti Venäjää tulemaan apuun, mutta keskeinen kysymys on nyt tämä: ovatko Strelkov ja muut itä-Ukrainassa toimivat kapinalliset – äärinationalistit, Tšetšenian sodan veteraanit, kasakat – lojaaleja Moskovalle ja onko Kremlillä vaikutusvaltaa heihin? Eräiden kommentaattorien mukaan Putin joutuu tasapainoilemaan heidän ja maltillisempien voimien välillä; nationalistit edustavat merkittävää voimaa, joka hänen on otettava huomioon oma asemaansakin ajatellen. Väestön enemmistö ei kannattanut separatisteja. Kapina oli ensisijaisesti kotoista perua, jota Moskova ryhtyi sitten käyttämään hyväkseen.

Selostaessaan Krimin valloituksen kansainvälisiä vaikutuksia Sakwa toteaa sen johtaneen uuteen nollasummapeliin: keskustelu ja yhteisymmärryksen haku korvattiin väärillä historiallisilla analogioilla, kuten viittauksella vuoden 1938 Münchenin sopimukseen. ”Suuri Eurooppa” -konseptio on nyt haudattu; Krim on osoittanut, että Venäjä ei enää astu taaksepäin.

Washingtonille ja Moskovalle Ukrainan konflikti on ollut vain oheisvahinko niiden geopoliittisissa globaaleissa pyrkimyksissä. Ukraina kytkeytyy selvästi Venäjän ”nousuun” – mikäli se ylipäättään on nousemassa. Kun Moskova ei päässyt ”suurempaan Eurooppaan” ja sitä kautta suurempaan vaikutusvalttaan

mantereella, pyrkii se nyt ”suurempaan Venäjään”, ei välttämättä alueellisesti, vaan vaikutusvallan, voimatasapainon suhteen.

Ukrainasta on tullut ulkopuolisten voimien panttivanki – umpikuja on täydellinen. Edistymisen avaimet Sakwa näkee yhtä kaikki eurooppalaisessa diplomatiassa. Saksa vaikuttaa rehelliseltä toimijalta ja Ranska voisi hyödyntää sitä, mitä sillä on jäljellä de Gaullen ”ylväästä” itsenäisestä politiikasta.

Sakwan teos on laajalla fakta-

materiaalilla varustettu, vakiintuneita käsityksiä horjuttamaan pyrkivä tutkimus. Vaikka tekijän lähtökohtaa, jonka mukaan Ukrainan kriisi johtuu suuremmassa määrin lännestä kuin Venäjän toimista ja pyrkimyksistä, samoin kuin hänen joitakin muita näkökantojaan ei hyväksyisikään, on tutkimuksessa suuri määrä faktatietoutta, syvällistä analyysia ja rohkeita johtopäätöksiä – tutkijan eruditioita ei Sakwalta voi kieltää.

Taisto Tolvanen

Venäjän modernisaatiosta laajasti, keskipitkällä perspektiivillä

Markku Kivinen & Leena Vähäkylä (toim.): *Venäjän palatseissa ja kaduilla*. Helsinki: Gaudeamus, 2015. 311 s. ISBN: 978-952-495-351-1.

Modernisoituuko Venäjä jälleen kerran, kysyy Markku Kivinen Suomen Akatemian Venäjän tutkimuksen huippuyksikön julkaiseman artikkelikokoelman johdannonssa. Miksi modernisointia vieläkin tarvitaan ja millaisia ovat sen haasteet eri aloilla? Tämänkaltaisiin kysymyksiin on huippuyksikkö pyrkinyt vastaamaan, ja tämän Kivisen ja Vähäkylän toimittaman kirjan *Venäjän palatseissa ja kaduilla* tarkoitus on välittää lukijakunnalle sen tutkimusten tuloksia.

Heti alkuun on todettava, että Venäjää koskevan akateemisen tutkimuksen popularisointi on maassamme mitä tarpeellisinta.

Venäjän palatseissa ja kaduilla jakautuu viiteen pääluokkaan, joista ensimmäinen, nokkelasti nimetty ”Onko Venäjällä malttia vaurastua?” käsittelee taloutta. Vastaamatta kuitenkaan tähän retoriseen kysymykseen useat kirjoittajat käsittelevät kirjoituksissaan talouden peruskysymyk-

siä sosialismin kauden perinnöstä energiaresursseihin, maaseudun tilaan ja ympäristön saastumiseen. Lyhyet artikkelit antavat tärkeää tietoa monista peruskysymyksistä sekä niistä tavoitteista, joita on maan talouskehitykseen liittyen esitetty. Hyvistä aikomuksista Venäjällä ei koskaan ole ollut puutetta. Näiden tunteminen antaa joka tapauksessa pohjan asioiden ymmärtämiselle.

Toinen pääluokka ”Venäjä ilman Putinia” on otsikoiltaan hieman harhaanjohtava, sillä sen artikkelit käsittelevät hallinnon, oikeuslaitoksen, poliittisen järjestelmän ja julkisen sanan ongelmia, eli sitä valtaa, joka ei ole lähtöisin valtionpäämiehestä. Suomalaiselle keskivertolukijalle se tarjoaa muun muassa harvinaisen mahdollisuuden saada tietoa siitä, millaisia ovat maan oikeuslaitos ja lehdistö – ja millaisia ne eivät ole. On hyvä muistaa, että maan poliittinen järjestelmä ei ole sama kuin sen johtaja, olipa tämä sitten tavallista mahtavampikin. Tämä näyttää meikäläisessä keskustelussa usein unohtuvan. Näin ollen sitä valaisevat artikkelit ovat tervetulleita ”epäseksikkyydestään” huolimatta.

Kolmas pääluokka käsittelee yhteiskuntaa. Siinä etsitään vastauksia muun muassa kysymyksiin siitä, kuka Venäjällä hoitaa, ketä palvellaan ja kuka asiaasi ajaa? Luku antaa tietoa Venäjän luokkarakenteen kehityksestä ja sen erityispiirteistä, mukaan lukien laajasta ”potentiaaliseen” keskiluokasta, ammattiyhdistyksistä ja sosiaalisista oikeuksista. Hyvinvoimittamalla ja turvaverkkojen kehittäminen on yksi modernisaation haasteista Venäjällä. Kuten muuallakin: on hyvä muistaa, että ratkaisuja hyvinvoinnin haasteisiin haetaan kaikkialla.

Neljännän pääluvun ”Mihin uskotaan, ketä palvotaan?” yhtenä teemana ovat niin sanotun Suuren isänmaallisen sodan historian-tulkinnat. Teeman valinta lienee perusteltua, sillä nationalismin näyttäisi olevan Venäjän vahvin uskonto, joskin siitä käytetään mieluummin patriotismin nimitystä. Osiossa käsitellään myös hyvin kiinnostavaa kysymystä kirkon roolista nimenomaan nationalismin edistäjänä, samoin kuin kysymyksiä Venäjän kielen normeista ja rooleista uudessa tilanteessa.

Viimein pääluokka on otsikoitu ”Suurvallan voima ja heikkoudet”. Itse asiassa tämän luvun artikkelit keskittyvät varsinaisesti ajankohtaiseen politiikkaan: imperialistiseen ajatteluun, vaikutuspiirien ongelmaan ja suurvaltaidentiteettiin. Artikkelit hahmottavat myös Venäjän ulkopoliittikan linjoja Neuvostoliiton hajoamisesta Ukrainan kriisiin, mikä antaa keskipitkää perspektiiviä nykytilanteen tarkastelulle.

Loppuyhteenvetoa ei kirjassa ole. Sen korvaa Markku Kivisen johdantoluku, jossa hahmotellaan lähinnä tutkimukselle asetettavia kysymyksiä. Tutkimusta ja vieläpä keskeneräistä projektia referoivalta teokselta enempää tuskin voikaan vaatia. Tutkijoille kun maketaan tutkimisesta eikä spekulatiosta.

Kokoomateoksilla on yleensä